

РОМАНОТ „БОСНА“ ОД МИХАЛ ЧАЈКОВСКИ¹⁾

Михал Чајковски е роден 29-IX-1804 год. во Хољчинец на Украина. Произлегува од полско благородничко семејство тесно поврзано со културната традиција на Козаците (испреплетена со полската култура на исток). Од полската критика најчесто е наречуван „полски благородник со козакско срце“, и навистина не погрешил Зигмунт Крашински (1812—1859) кога го определил како човек на сабјата и перото, пишувајќи повеќе на „колени“. Уште пред ноемвриското востание (1831), во кое ќе земе живо учество, тој ќе ги ослободи крепосниците од своето доста големо земјиште. Во востанатата полска армија служел како поручник и бил одликуван со орден на храброст. Како потомок на богато семејство добил салонско-лицејско образование (Чајковски го завршил лицејот во Бердичов). Потоа се запишал на Варшавскиот универзитет, но смртта на мајка му и Ноемвриското востание биле причина да се посвети на „сабјата и перото“. Еве неколку од неговите поважни дела напишани со наполно оригинален стил кои ќе му донесат писателска слава и ќе го стават во редот на најдобрите полски прозаички во периодот на романтизмот: „Козакски повести“ (Powieści Kozackie) (1837), „Вернихора“ (1838), (Wernyhora) „Крцали“ (Kirdžali) (1839), „Стефан Чарњецки“ (Stefan Czarniecki) (1840), „Ана“ (Anna) (1840), „Гавенди“ (Gawędy) (1840), „Кошовата“ (Koszowata) (1841), „Украинки“ (Ukrainki) (1841), „Овручанин“ (Owruczanin) (1844), „Бугарија“ (Buxgarja) (1872), „Немолак“ (Nemolaka) (1873), „Козакството во Турција“ (Kozaczyzna w Turcji) (1875). Романот „Босна“ (Bośnia) завршен 1871 год. е од големо значење за историјата на југословенските народи и до ден денес остана необјавен на полски јазик.

Како војник и активен учесник во Ноемвриското востание целиот свој живот ќе го посвети за ослободителното дело на поробените словенски народи. Заедно со кнезот Адам Чарториски и големиот полски поет Адам Мицкјевич се спротивставил на рус-

¹⁾ Michal Czajkowski.

киот панславизам и со помошта на Козаците постојувал да создаде словенска армија со цел да ги ослободи сите поробени Словени и да создаде голема словенска федерација, со главен град Киев.

I

„Босна“ е најинтересниот роман помеѓу сите други балкански романи на Чајковски напишани во вториот период на неговото творештво. Но ете, уште преовладува старото мислење на критичарот Грабовски и биографот на Чајковски Равита Гавроњски дека тие книги немаат никакво значење за полската литература. Гавроњски, дури се однесуваше рамнодушно кон целокупното литературно творештво на писателот.

Романот „Босна“ беше завршен на 31 мај 1871 година. Тој по конструкција е сличен на романот „Бугарија“ иако од уметничка гледна точка стои на повисоко ниво. Чајковски во него има почиста акција, благодарейќи на тоа што повеќе водел сметка за главните јунаци (посебно за двете љубовни нишки: Златица — Џафер Беширевиќ и Сребрница — Али Крупиќ. Ако во романот „Бугарија“, главната поента на книгата беше куќата на стариот ајдутин Стефан со неговите три внуци, во романот „Босна“ тоа ќе биде куќата на босанскиот патриот Хасан со неговите две ќерки — Златица и Сребрница.

Во овој роман Хасан гине како жртва на својата неутралност и на своето достоинство во едно бурно и репавачко време за судбината на Босна.

Видејќи и овој роман се смета за историски ќе треба да наведеме дека акцијата се движи во временскиот простор од 1834 до 1851 година, а тоа е периодот на бурните политички настани. (За нив Чајковски слушал во Париз и ги доживувал лично како претставител на Отоманската империја, во својство на дипломат и политичар во составот на политичката агенција на кнезот Адам Чарториски.) Иако во овој роман Чајковски сосем малку зборува за битот на Босанците сепак, историските настани во него ги сликал од непосредна близина и наспроти неговата позната тенденциозност во романот „Бугарија“, со која го намалува значењето на народноослободителното движење на балканските народи, овие слики се наполно реални и вистинити.

Тука, од политичка гледна точка, пак е присутен односот спрема Јануарското востание (1863) во Полска и востанието на Босанците,²⁾ поконкретно, востанието што го покренала босанските благородници со цел да ги сочуваат своите привилегирани позиции во Отоманската империја. Чајковски тие настани ги сликал по пат на непосредни сведоштва, кажувајќи во своите дигресији, дека не биле неопходни борбите против султанот и Отоманската

²⁾ Збор станува за Босанското востание 1831—1839 год.

империја. Становиштето на Чајковски беше дека јужните Словени ќе се здобијат со независност само во рамките на Отоманската империја и добрата волја на султанот, потомок по женска линија од родот на Немањиќи.

Од политичка гледна точка, на релацијата Јануарското востание во Полска и Босанското востание, Јуљус Кијас романот „Босна“ го разгледува како трет дел од „трилогијата“ посветена на спомнатото полско востание од 1863 година.³⁾

Времето кога е пишуван романот „Босна“ се смета за преломен период во политичката биографија на Чајковски. Неговите словенофилски идеи крахираа заедно со поразот на францускиот „гениј“ по Пруско-француската војна (1871) год. како и со ослабнувањето на Турција како држава на која се надеваше дека со нејзината помош може да биде ослободена и Полска, бидејќи јужнословенското и западнорловенското обединување се „базирале“ пред сè на интересите на Отоманската империја и веруваше сè до оној момент во таа „сила“ Чајковски кога го пишуваше романот „Босна“ и го дедицирал на својот син:

„На Адам Чајковски, мајор при словенските Козаци во Отоманска империја, таткото кој му служеше на словенското дело над четириесет години, го посветува овој свој труд на синот кој ќе му служи и понатаму на тоа свето дело — ако сака господ. — Авторот. На 31 мај 1871 год. — Цариград.“

Истата таа година, како што е познато, Чајковски чекаше одговор од руската амбасада: ќе го примат ли неговиот син Адам и него во Русија или ќе ги живее последните свои години како пензионер во Турција. Во таа смисла, Чајковски, правеше постапки но не веруваше дека еден ден ќе му биде опростено од рускиот цар. Изгледа, откако Чајковски се преселил во својот Киев и се настанил на неговиот вратен имот, му текнало дека при едно издавање на романот „Босна“ дедикацијата не е соодветна во неговата нова положба па ја пречкртал и напишал нова:

„На Адам Чајковски, штабсротмајстер на кавалеријата на Руската империја — таткото го посветува овој свој труд на синот — Авторот.“

³⁾ Јуљус Кијас, „Балканските романи на Михал Чајковски“ (Juliúsi Kijas, „Powie ści balkanskie M. Czajkowskiego), Памјентник Словјански, XIII том, стр. 72. Во романот „Босна“, според мислењето на Кијас, има алузија на Јануарското востание, но таа е позамаскирана и не така отворено искажана како што беше во романот „Бугарија“. Во романот „Босна“ постојат два лагера — согласувачкиот, кој ги поткрепува реформите на окупаторската влада и вториот, лагер кој се спротивставува. Ова нè потсеќа на согласувачката политика на грофот Вјељополски и патриотскиот став на востаничките кругови. Освен тоа, доделувањето на земјата на босанските селани по задушувањето на вооруженото востание против Отоманската империја, која им припаѓаше до тогаш на богатите господа, ни го припомнуваа открепоснувањето на полските селани во Конгресното Кралство 1864 година.

Изгледа дека овој ракопис Чајковски го испратил на печатење во некоја од руските редакции. Ова се констатира од забелешките на цензурата на поодделни места и дата — 8 февруари 1872 год. Бидејќи цензурата не напишала дали се прифаќа или не ракописот за печат, доцентот на Краковскиот универзитет д-р Јуљус Кијас ја разгледува оваа книга (ракопис) како воопшто не издадена, но ова го демантира Ванда Смоховска.⁴⁾

Кијас за овој роман вели дека во споредба со другите балкански романи напишани 1871 год. стои највисоко и дека тој не е толку невкусен памфлет, како двата претходни романи, дека во неговата акција нема големи отстапувања. Композицијата на романот е поуспешна во споредба со таа на „Немолак“ и „Бугарија“ и на крајот Кијас жали зошто овој роман да остане необјавен.^{4a)}

II

Најважните настани во романот „Босна“ во спомнатите две неполни децении (1834—1851), тоа се непрестаните борби на Босанците против Турската империја, воведување на војнички „низам“ (ред), како средство за смирување на ситуацијата во босанската земја. Како резултат на тие борби Турците се принудени да прокламираат „тантимат“ (устав) кој означуваше дефинитивен крај на феудалното општество во овој дел како и во целата Турска империја. Периодот од 1834 год. до 1851 год. се смета за победоносен, за заменување на феудализмот со новото прогресивно капиталистичко општество. На овој прогрес во Босна се противставува херцеговачкиот Херц Стољчевиќ Али-паша.⁵⁾

Осман паша го застапува становиштето на Отоманската порта, то ест „низам-от“ (редот) и „танзимаз-от“ (уставот), а против неа истапуваат босанските благородници (Турци и Босанци) на чело со херцеговинскиот Херц Стољчевиќ кои се укрепуваат во тврдината Бихач. Босанските благородници се толку јаки што во борбата против нив на помош на Турците им идат австриски и унгарски воени сили. На чело на војските е босанскиот везир Мустафа Бабиќ (Хенри), Босанец по потекло од средината на благородниците. Кијас со право забележува дека Чајковски во својот роман ни го припомнува Конрад Валенрод.⁶⁾ Бабиќ, вистина, служи на босанскиот везир, но тој им е лојален и на босанските благородници. Тој свесно работи против Турците. Успеал на мајсторски начин да го истера од Босна турскиот везир — Тахир-паша, Татарин по

⁴⁾ Ванда Смоховска, која минатата есен одбрани докторска дисертација тема творештвото на Чајковски, тврди дека романот „Босна“ е објавен на руски јазик.

^{4a)} Ј. Кијас, „Босна“, непознат роман на Чајковски, Памјентник Словјански, XI том, стр. 160—173, 1961 година.

⁵⁾ Поглавните јунаци во романот „Босна“ имаат двојни имиња.

⁶⁾ Ј. Кијас, „Босна — непознат роман на Чајковски“, Памјентник Словјански, XI том стр. 166.

потекло. Турците откако ја откриле неговата лојалност спрема разбунтуваните босански благородници, го прогнале во Азија. Султанот назначил нов везир — Черкез по потекло и со помошта на Омер-паша, Хрват по потекло, успеал да го задуши востанието на босанските благородници. Хрватот Омер-паша ја зазел тврдината на востаниците Бихаќ, а водачот на разбунтуваните Босанци Стољчевиќ го фатиле жив и го казниле најстрого — со смрт. Вака најкусо изгледа политичката и борбена акција во востанатата Босна, во која по задушнувањето на востанието беше наложен „низам-от“ и танзимат-от“. Со тоа босанските благородници престанаа да бидат привилигирана класа. Турците во оваа земја воспоставиле демократски поредок. А султанот Абдул Мецид за да им го покаже на Босанците своето „словенско срце“ наследено од крвта на царот Немањ — прогласил амнестија за сите Босанци.⁷⁾

Во дигресиите на оваа политичка акција Чајковски го фали српскиот кнез Милош Обреновиќ и целиот негов род. Милош, според Чајковски, ги сакал парите и ги собирал, но не ја заборавал истовремено и Србија, која ја поставил на нозе и ја негувал како најсакано дете.⁸⁾

„Во Белград го нема веќе стариот Милош, а беше тој српски човек — Словен, дај боже такви на камен да се родат. Ја оставил Србија, бидејќи не можеше на крај да излезе со Србите. Милош умре, а Михал тргнал по татко му. Ги снеса Обреновиќевци. Сега Српското Кнежевство го предадоа на Карагеоргевиќевци. Тој (Карагеоргевиќ н.б.) е таур, но човек на Турците“.⁹⁾

Милош и целиот негов род Чајковски го симпатизираше заради големиот српски патриотизам и настојчивост да ја зачува независноста на Србија од руско влијание и наспроти преломните моменти во животот на Чајковски, тој во романот „Босна“ со задоволство се враќа на тие моменти кои оставиле кај него траен впечаток и во вид на ременисценции го овековечил со најсимпатични зборови српскиот деспот.

Босанскиот патриотизам не е изразен само преку борбените благородници, туку и по женска линија. Така на пример Златица кога го лула својот син таа над лулката му пее песна за слободата и старата босанска слава, а Џафир-беј радосен го зема со себе и полн со среќа го качува на коњ, како симбол на иднината на босанската земја.¹⁰⁾

Чајковски и во романот „Босна“ си останува на своите антишвапски позиции. Тој ги мрази Унгарците, за своето антисловенско настроение и ги предупредува Босанците да не се излажат да паднат под влијанието на Австријците и Унгарците, бидејќи ги чека и нив истата судбина што ги снајде Полјаците.¹¹⁾

7) М. Чајковски, „Босна“ II, стр. 154.

8) М. Чајковски, „Босна I“, стр. 152.

9) М. Чајковски, „Босна II“, стр. 17.

10) Пак таму, стр. 156.

11) Пак таму, стр. 17.

Херни за авторот е примерен Босанец, бидејќи тој верно му служи на султанот и исламството и тоа за него е единствен начин да ѝ служи на неговата татковина — Босна.¹²⁾

Во романот „Босна“ наоѓаме и многу елементи од воскреснатата идеја за обединувањето на јужните Словени како одделна политичка сила на Балканот под протекторат на султанот. Народот се прашува дали херцогот Стољчевиќ, кој му бил „верен и на султанот“ и на словенството, ќе се прогласи ли за словенски бан и ќе тргне ли да ја присоедини кон себе Далмација и Црна Гора и да ооздаде голема крајморска словенска држава. Некои зборуваат дека тој ќе се присоедини кон Србија, бидејќи таму го нема веќе Милоша.¹³⁾

Аврам Петрониевиќ, српски пратеник, му предлага на турскиот везир да ги употреби српските оружени сили против разбунтуваните босански благородници. Везирот го ислушал него и се замислил дали тој нема тука да згреша, бидејќи тие (босанските и српските благородници) можат да најдат општ јазик, како христијани со христијани, како Срби со Срби и можат тие заеднички лесно да ги истребат само турските благородници и да побараат да бидат автономни како оние што живеат крај Сава и Дунав.¹⁴⁾

Чајковски гледа во Босанците сила и сојузник на Полјаците и вели: „Ако Полјакот и Босанецот се спобратимат би било многу подобро, тоа би било среќа за Словените и словенството.“¹⁵⁾

Чајковски во своите дигресији за Херцеговина е на мислење дека турската власт ќе се зајакне ако им се даде на Босанците поголема слобода. Таму христијаните и муслиманите живеат во согласност и хармонија како браќа, особено откако ги истераа Арнаутите тие докажаа не само дека сакаат туку и можат сами да се управуваат, само да им се дозволи таа управа да биде на свој словенски јазик, според нивните нарави и обичаи. Тука авторот не ги заборава и усилбите што ги прават Босанците и Херцеговците за просветата. Тие напечатиле српски книги во Белград за нивните деца.¹⁶⁾ Тоа нешто Србите радо го прават за своите браќа, противставувајќи се на пропагандата во тие земји што ја вршеле „Швабите“, а Хрватите ги повикуваат на помош Полјаците и пак Чајковски го користи случајот да ги нападне оние средини од „Хотел Ламберт“¹⁷⁾ (Замојски, Чарториски, и др.) за нивната морална и војна помош во 1848 год. на Унгарија, Чајковски Унгарците ги смета за непријатели на Словените и затоа е на мислење дека не треба да се соработува со нив, бидејќи тие од секогаш

12) М. Чајковски, „Босна II“, стр. 7

13) Пак таму, стр. 23.

14) Пак таму, стр. 44.

15) Пак таму, стр. 45.

16) М. Чајковски, „Босна II“, стр. 48—49.

17) „Хотел Ламберт“ беше седиштето на Агенцијата на кнезот Адам Чарториски во Париз.

им биле сојузници на Германците. А Агенцијата на Чарториски штом им отишла на помош, таа автоматски се претворила во оружје на Запад и против јужните Словени кои се стараат да се обединат во рамките на Отоманската империја.¹⁸⁾

Чајковски не ја одобруваше борбата на босанските благородници против турските власти, а безрезервно стоеше на страната на оние Босанци и Херцеговци кои бараа сите текушти проблеми во земјата да ги решаваат преку Отоманската порта. За него непријателите на Турската империја се пријатели блиски на „Швабите“, а „Швабите“ ги сметаше за најголем непријател на словенското единство и словенизмот воопшто. Со право забележува Јулуш Кијас дека Чајковски спрема Босна, во истоимениот роман зазема ист таков политички став како што беше и во романот „Бугарија“ — спрема таа земја, и им советува на Босанците да ја запрат борбата против Турците и да бараат од нив да им се разрешат сите проблеми во земјата. Значи бара од нив да бидат лојални граѓани на Турската империја.¹⁹⁾

III

Романот „Босна“, иако сведочи дека Чајковски се губи со својата политичка акција во него како романописател, или поправо речено памфлетизмот на Чајковски не му овозможува да ги прибере своите некогашни творечки способности како романописател, сепак романот „Босна“ има таква љубовна линија, која во споредба со таа во романот „Бугарија“ и „Немолак“ е поистакната.

Љубовниот романс започнува во дворот на босанскиот патриот Хасан-ага кој нè потсеќа на стариот Стефан од романот „Бугарија“. Овој старец живее во Пеќ, повлечен од политичкиот живот. Него веќе не го интересираат политичките настани во Босна, тој е рамнодушен кон сите промени па и кон новоназначениот турски везир во неговата земја. Тој има две ќерки и е среќен со нив. Тие всушност во неговиот живот значат сè. Повлечен во старата тврдина, тој е индиферентен спрема настаните надвор од неа. Тука веднаш паѓа в очи и треба да кажеме дека Чајковски речиси воопшто не зборува за битот на тие луѓе и затоа акцијата е сува и исполнета само со најнеопходното за следење на љубовната нишка. Во романот нема ништо друго од нивната средина, како обичаи, нарави, навики и др. — нешто кое зборува дека Чајковски најмалку ја познавал босанската земја и нејзиниот бит.

Хасан-ага прикажан како татко полн со нежност кон своите ќерки, не е ни најмалку типичен Босанец, а уште помалку потурчен Босанец, бидејќи Турците никогаш не воделе грижа за женското чедо, како што го прави тоа стариот Хасан-ага. Во овој случај

¹⁸⁾ М. Чајковски, „Босна II“, стр. 50—52.

¹⁹⁾ Ј. Кијас, „Босна — непознат роман на Чајковски“, Памјентник Словјански, XI том, стр. 166.

Хасан е наполно карактерен полски тип со турско име. За нежноста на таткото спрема своите ќерки сведочат, на прво место, имињата — Златица и Сребрница. Освен двете мили суштества од женски пол сега него не го интересираат ниту државните, ниту политичките настани. Тој дури не излегол да го пречека новиот везир. Хасан сака да биде далеку од проблемите со кои се занимавал на млади години во Босна. Сето ова го оправдува со својата старост. Хасан-ага како да не знае дека строгиот закон на политиката не признава неутралност. Штом еднаш си се замешал во политика не можеш да бидеш рамнодушен човек по однос на везирот. Босанскиот везир, испитувајќи ја кај него лојалноста, како кај Муслиманин и граѓанин на Отоманската империја, го повикал да земе учество во акцијата против Стољчевик. Стариот Хасан-ага му откажа, за што и бидува уапсен и попат за Цариград отруен на подол начин. Двете млади ќерки на Хасан-ага, заедно со нивната мајка, новиот везир ги зел во својот харем.

Единствените заинтересирани за судбината на семејството на Хасан тоа се Џафер и Али Крутик вљубени во ќерките Златица и Сребрница. Тие организираат крадење на девојките, од харемот и ги враќаат во градот Пеќ. Чајковски на љубовната тема ѝ посветува најголемо внимание и во споредба со другите негови памфлетски романи, романот „Босна“ е во оваа смисла многу поразвиен. Акцијата е сконцентрирана како врз Златица и Џафер, така и врз Сребрница и Али. Младоженците, среќни што ги спасиле девојките од харемот на новиот турски везир во Босна, не се откажуваат од борбите кои непрестано се водат во таа земја.

Во љубовната акција на романот успешно се дадени и некои психолошки моменти, што е карактеристично за романите на Чајковски од вториот период на неговото творештво, но мотивацијата не е таква каква што би сакале да ја видиме. Џафер, по завршувањето на една од борбите во Босна, се враќа кај Златица и среќно живее со неа, сè додека не ја напушти куќата за да ги продолжи борбите во востанието. Џафер беше прогласен за водач на заговорниците во Босна. Ја продолжил борбата во Бихаќ, а меѓувреме ја посетил и својата сопруга — Златица. Но ете, започнал да се сомнева во нејзината љубов спрема него, обвинувајќи ја, без секаква основа дека го изневерувала за време на неговата отсутност. Златица со чиста совест никогаш не претпоставуваше дека нејзиниот маж еден ден без да ѝ каже збор ќе ја напушти, тргнувајќи во непознат правец. Било веќе касно да ја докажува својата искреност и верност спрема својот Џафер. По извесно време, од некаде, тој ѝ испраќа акт за развод.

По исчезнувањето на Џафер, востаниците на неговото место го назначиле синот на Златица и Џафер, но бидејќи тој беше неполнолетен, власта ја зеде во своите раце Златица. Таа тргна со својот син за Бихаќ каде што беа утврдени заговорниците, со цел да ја организира одбраната на градот од Омер-паша. Војските

на Омер-паша биле појаки и имало опасност да бидат опколени и заробени, то ест да паднат живи во рацете на Омер-паша. Златица организираше повлекување, но ете бидува нападната од турската армија и е во опасност заедно со една чета востаници. Таа херојски се брани и не се дава. Нејзе ѝ иде на помош коњаник во црна облека на чело на една чета и ги спасува од смртта. Ја зема Златица и нејзиниот син и ја однесува во длабочината на густата шума.

Таинствениот коњаник бил самиот Џафер. Оваа необична случка станала причина за помирување со Златица. Тука Џафер ни го припомнува ликот на Крџали од истоимениот роман во дворот на Милош Обреновиќ, кога се истакнал како одличен борец против Турците, а потоа ѝ се враќа на својата жена Сара.

Психолошкиот момент е повеќе истакнат кај Али и Сребрница. Али исчезнал во време на борбите. Него го сметаат за убиен. Сребрница останала сама со мајка си, а по паѓањето на Пеќ и Тврдината на Крупа, Осман-паша (Скоплевиќ), како водач на победоносните турски војски ја зел Сребрница заедно со нејзината мајка во својот харем. Скоплевиќ се вљубил во Сребрница, а кај неа наишол на взаемност.

„Исчезнатиот“ Али, кого го сметаат за мртов, „воскреснал“ и се вратил, но толку деформисан во лицето што не останало ништо кај него од некогашното убаво момче. Него никој не може да го препознае. Единствено коњот ќе зајржи, откривајќи го својот некогашен господар. Али страшно ја преживува својата судбина и некогаш не би се осмелил да се појави пред очите на Сребрница. Тој наполно го разбира дека нив ги раздели лошиот случај во борбата — судбината. Љубовта спрема Сребрница во него е уште жива, но ете не сака да ѝ се јави, не сака да ја воскресне кај неа таа взаемна љубов, бидејќи знае дека ќе ѝ го упропасти нејзиниот живот со Скоплевиќ. Единствено што можел да стори, сметајќи дека е негова должност и обврска ако не за друго барем во името на некогашната нејзина љубов спрема него, беше да ѝ испрати писмо заедно со акт за развод. Во писмото ја моли да не бара да го открие неговото присуство меѓу живите. Тој сака да биде мртов за неа.

Меѓувремено Сребрница се омажила за Осман паша, кој беше назначен за везир на градот Солун, по задушвањето на востанието во Босна. Сребрница живее со Осман-паша (Скоплевиќ), но непрестанува да мисли на Али. Таа верува дека Али еден ден мора да ѝ се јави. Решава да го бара. Оди во тврдината на стариот Крупа во Пеќ кај таткото на Али, каде што и го наоѓа тешко ранет. Али умира во нејзините раце. По погребот во Пеќ, Сребрница во придружба на нејзината мајка, се враќа во Солун при својот втор сопруг — Скоплевиќ.

Босанскиот патриотизам во овој роман носи специфичен карактер. Чајковски својата симпатија им ја поклонува на благородничките слоеви во Босна чиј претставител е стариот Хасан-ага. За него религијата во овој случај нема никакво значење, бидејќи над неа стои нешто посвето и подостојно за почитување, а тоа е татковината — Босна. Од устата на Хасан-ага ќе ги чуеме и следниве карактерни зборови:

„Ние не сме поклоници на една вера, но сме синови на една Босна“.²⁰⁾ Хасан-ага е потурчен Словен од Босна. Тој го гледа злото, дури и го претчувствува најлошото — смртта. Но си останува на своето, горд, достоин на чесното име Босанец и нема да дигне рака против востанатите Босанци. Хасан-ага ќе го даде и својот живот во името на Босна.

Негов најблизок пријател е Челенка, исто така Босанец, но непотурчен. Тој и кога умира го спомнува името на својот пријател Хасан-ага и го моли господ на христијански начин, да му прости затоа што се спријателил со муслиманин, а на Хасан-ага затоа што од Словен станал Муслиман, променувајќи си ја својата вера. Обата тие се Словени и тоа е најважното во романот „Босна“ за Чајковски. Тоа што треба да ги обединува луѓето е заедничкото потекло — словенството. Потценувањето на религијата и религиозното значење во овој роман е така јасно опишано што веднаш паѓа в очи стремезот на Чајковски за оправдување на својата лична положба во која се наоѓаше. Хасан-ага носи во себе многу општи елементи од тие во душата и срцето на авторот. Тој, иако е потурчен, си останува и голем и верен син на Босна. Во душата на Хасан-ага е олицетворен оној својствен за Чајковски патриотизам, кој е принуден да се потурчи во името на најсветото дело во неговиот живот — ослободувањето на Полска и другите поробени Словени, во името на словенизмот. Тој ги сака луѓето што знаат да се жртвуваат за татковината, во дадениов случај, за Босна.

Во врска со овој момент Јулуш Кијас пишува: „Многу е возможно дека на тој начин Чајковски — Сад'к сакаше да го оправда своето мохамеданство кое потсвесно го мачеше и да означи дека менувајќи ја верата си останал за секогаш Пољак“.²¹⁾ Изгледа дека Кијас наполно го разбрал Чајковски и навлегол во суштината на неговата безизлезна положба во која го доведоа полските ултракатолици. Но и самиот Кијас, како католик беше под влијание на веќе создаденото мислење за Чајковски во Полска, и во својата конечна оценка останува мошне претпазлив и во таа смисла тој ќе се помоли на небото со зборовите на Чајковски, посветени за сторениот „греш“ на големиот босански патриот Хасан-ага:

²⁰⁾ М. Чајковски, „Босна I“, стр. 6.

²¹⁾ Ј. Кијас, „Босна — непознат роман на Чајковски“, Памјентник Словјански, XI том, стр. 170.

„Боже, не гледај на тоа дека тој е Муслиман, а јас христијанин, но и тој и јас сме Словени.“²²⁾

Општо земено, Чајковски во романот „Босна“ се стреми да го поткрепи својот познат став дека јужните Словени треба да се обединат, но под знамето на турскиот султан. Тоа е вистина, како што истовремено е вистина и фактот дека Чајковски бара да можат и Словените да имаат свој политички збор. Босна е готова да војува со сите, дури и со самиот господ, и со фаволот за да ги сочува своите права. Збор станува за правата на благородниците.²³⁾

Народ без благородници не е народ и не може да се смета за нација.²⁴⁾ Чајковски тука го спомнува полското благородништво кое е газено под нозете на католицизмот и го натерале него да се спобратимува со Унгарците, ги отргнале Полјаците од своите браќа Словени. Полска како народ, како нација се уништува во латинската црква, тие (Полјаците) дури не можат да умрат во својата словенска татковина. Тоа што ги спасило Босанците од католицизмот е Косовската битка, кога според Чајковски, беше спасено словенството. Дури и тие кои станале Муслимани никогаш не престанале да бидат Босанци.²⁵⁾ Фалејки го босанското благородништво дека никогаш не ја заборавило својата татковина, туку секогаш верно со сабјата в раце ја бранело својата чест, си останувало достоино на името босанско благородништво. Чајковски, во врска со ова пишува:

„Тешко на тие луѓе чие благородништво ја ставило сабјата на лакт и ја замениле со литар (тука се подразбира литар „вотка“ — н. б.). Тие како што шпекулираат со своето име така и нацијата ќе ја продадат!“²⁶⁾ Последниве благородници кои ги обвинува Чајковски, тоа се полските луѓе што ја довеле својата татковина до пропаст, а тие што ги фали, тоа се босанските благородници од типот на стариот Хасан-ага и Хаџи-Христо. Обата се Словени од Балканот, едниот Муслиман, а другиот христијанин, но двајцата се големи босански патриоти.²⁷⁾

V

Во дигресиите од политички карактер Чајковски ги напаѓа Германците и Унгарците, како најголеми непријатели на словенизмот. Тоа е веќе принцип кај авторот, во сите негови романи од

22) Пак таму.

23) М. Чајковски, „Босна I“, стр. 53.

24) М. Чајковски, „Босна II“, стр. 2—3.

25) Пак таму.

26) Пак таму, стр. 165.

27) Треба да се подвлече дека споменатите херои од романот „Босна“ се историски личности. За нив повеќе работи кажува историчарот Милан Вукичевиќ во предговорот на брошурата под наслов: „Фрагменти из политичке историје Б-Х — муслимана“ од Имрахил Џафчиќ, Сараево 1925 год., стр. 55—57.

вториот период. Авторот притоа се расправува со своите лични и општи непријатели, барајќи ја вината на неуспехот, не само на востанијата во Полска, туку и неуспехот на акциите што тој ги вршеше од редовите на агенцијата на кнезот Адам Чарториски и како водач на отоманските Козаци во Турција. Во овој негов роман, наоѓаме и јака доза на симпатија спрема Русите. Тој всушност дефинитивно расчистува со фикс идеите дека обединувањето на јужните Словени во една политичка сила на Балканот и во Европа, не само што не можеше да биде остварена од рамките на Политичката агенција на Чарториски, со помошта на францускиот „гениј“, туку такво нешто не може да се оствари ни во рамките на Отоманската империја. Но ете еџоизмот го натерал него јавно да не се откаже од таа мисла поради што тој и натаму го „сопира“ и „попречува“ движењето за ослободувањето на балканските народи од турската власт.²⁸⁾

Што да се прави со разбунтуваната Босна? Тоа е општо прашање поставено од Чајковски. Како да се постапи со немирните босански благородници што кренаа на Балканот таков шум. Разните западни посланици во романот „Босна“ имаат различно мислење и даваат различни совети на Турците, а целта им беше една: Да ги погубат бунтовниците. Англискиот амбасадор е на мислење дека Турците треба да го дадат зборот на топовите и да ги убијат бунтовниците со гранати. Французите, некогашните пријатели на Чајковски, од кои бараше помош да ги спаси Словените на Балканот, сега тие предлагаат да ги уништат врзаните бунтовници во „Лисичевите Дупки“ — симбол на подлост и ништожност; австријскиот амбасадор предлага да ги обесат за да не им текни уште еднаш на Босанците да кренат рака и глава против окупаторот. Германскиот претставител советува да се глобат царично тие луѓе, да им ги соберат и последните грошкови на босанските благородници, за да не можат друг пат да помислат на оружје.²⁹⁾ По ова прашање единствено збор не зема рускиот претставител. Чајковски него тука го наречува „рускиот Словен“. Но ете настојчиво бараат и тој да се искаже:

„Нас така нè обвинија што страв ми е да ја отворам устата: Нас нè наречуваат кагили, убијци, варвари, а сепак топови за растрелување на врзани пленници, иако бунтовници, не употребу-

²⁸⁾ Словенофилските идеи на Чајковски во тоа време доживуваат слом поради неколку причини. Пред сè, поради разочарувањето во францускиот „гениј“, по Пруско-француската војна 1871 година, а особено со фактот на ослабувањето на Турција како држава. Чајковски порано веруваше дека токму со помошта на последнава ќе биде ослободена и Полска, застапувајќи го ставот дека јужнословенското и западнорловенското обединување се „базира“ пред сè на интересите на Отоманската империја. Токму во тој историски момент го пишува Чајковски својот роман „Босна“. Имено тука треба да ги бараме и причините на неговиот прелом како политичар и писател во општо и посебно за прашањето на балканските Словени.

²⁹⁾ М. Чајковски, „Босна II“, стр. 70—71.

ваме. По капитулацијата, тие кои капитулирале, не ги бесиме, туку им простуваме. Ние не ги гориме Черкезите и Чеченците, иако таму има и јами и планини. Пруските казни и законските затвори уште не ги навикнавме, иако праќаме во Сибир — ако се поправат ги враќаме во татковината. И ако имотот им го конфискуваме и секвестрираме — ако се поправат и се покорат тие, им го враќаме. Ние Словените казнуваме на татковски начин, на татковски начин им простуваме, на словенски начин од други пример не земаме и ни најмалку не сакаме да служиме за пример.³⁰⁾ Овој цитат може да се смета како извинување за сè што лошо кажал Чајковски против Русите. Тој веќе е на колена пред царот и бара прошка, бара милост.

Со право забележува Кијас дека: „На крајот „Босна“ сведочи за русофилство кое се кристализира кај Чајковски сè посилено и појасно во тие години.“³¹⁾ Тоа е период кога Франција наполно ослабна и отпадна од списокот на силните држави во Европа. Германците неа ја елиминираа како политичка сила во последната војна. И навистина Чајковски немаше што да очекува сега од францускиот „гениј“. Турција исто така беше истоштена и од војната со Русите и од внатрешните политички настани. Единствено Русија претставува за него искра надеж, верувајќи дека таа ќе му прости и ќе му дозволи да ја продолжи битката за обединување на Словените, но сега под знамето на рускиот панславизам.

Босна остана до денес необјавена на полски јазик. Зошто? Одговорот ќе треба да го бараме во лошата репутација на Чајковски во Полска, која ја добил не заради тоа што се откажал од католицизмот (не еден Полјак го сторил ова во името на татковината, за пример да го земеме генералот Бем, кому наспроти потурчувањето му се слави името и во историјата и во современото секидневие; нема или скоро нема поголем град во Полска што да не го слави името на генералот Бем, со една од улиците, било со некоја од установите), туку затоа што бараше спас за Полска и другите поробени Словени во рамките на словенството; затоа што се опитал да им ја објасни вистинската причина за долговековното ропство на Полјаците, а таа вистина беше горка и неприфатлива за закоравените Католици. И најнакрајот една од причините е таа што Чајковски за своја литературна тематика ги избрал Козаците и јужните Словени.

Нам ништо друго не ни останува освен да се надеваме и да веруваме дека романот „Босна“ ќе биде објавен и дека Чајковски ќе си го заземе своето вистинско место во литературната историја на полскиот народ.

³⁰⁾ М. Чајковски, „Босна II“, стр. 72.

³¹⁾ Ј. Кијас, „Босна — непознат роман на М. Чајковски“, Памјентник Словјањски, XI том, стр. 171.

Ташко БЕЛЧЕВ

„БОСНИЯ” — РОМАН МИХАИЛА ЧАЙКОВСКОГО**Р е з ю м е**

Нет сомнения в том, что роман „Босния” по сравнению с романами второго периода творчества Чайковского в художественном отношении стоит выше всех. Если романы „Болгария” и „Немолак” являются памфлетами и не дают нам права говорить о том, что им присущи характерные черты таланта писателя-романиста Чайковского, то „Босния” радует нас не только скрытым памфлетизмом, но и особенно удачным психологическим и любовным сюжетом в отношении главных персонажей: ЗЛАТИЦА — ДЖАФЕР БЕШИРЕВИЧ, СРЕБРЕНИЦА — АЛИ КРУПИЧ. Эти две любовные линии романа являются чем-то вроде приманки для читателя и привлекают его внимание с начала до конца романа.

Боснийский патриотизм в этом романе имеет особый характер. Симпатии Чайковского были на стороне боснийского дворянства, представителем которого является старй Хасан-ага. Для него в этом случае религия не имеет никакого значения, так как над ней стоит что-то более святое и достойное уважения — это его родина — Босния.

С политической точки зрения, в лирических отступлениях сказывается отношение писателя к январскому восстанию в Польше. В самом деле эта книга посвящена Боснийскому восстанию, точнее восстанию боснийских дворян, целью которых было сохранить свои привилегии, которыми они пользовались в Оттоманской империи. Время, в которое был написан роман „Босния”, считается переломным периодом в политической жизни Чайковского. Его прозаические славянофильские идеи потерпели провал вместе с крахом французского „гения” после Прусско-французской войны 1871 года и после ослабления политического влияния Турции, с помощью которой Чайковский надеялся освободить и Польшу, так как объединение южных и западных славян покоилось, по его мнению, прежде всего на интересах Оттоманской империи. В эту силу Чайковский верил до начала работы над романом „Босния”.